

Araştırma Makalesi

Tanzimat Romanından Topluma Bakmak: 19.Yüzyıl Osmanlı İstanbul’undaki Çalışma Hayatından Bazı Kesitler

Looking at The Community from The Tanzimat Novel: Some Sections from Working Life in 19th Century Ottoman Istanbul

Zeynep SANCAKTUTAN

Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi/Sosyoloji Bölümü

zeynep.sancaktutan@hbv.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4405-5647>

Makale Geliş Tarihi	Makale Kabul Tarihi
18.10.2022	05.03.2023

Öz

19. yüzyıl yenileşme dönemi içine doğmuş olan Tanzimat romanı, devrin kaydını tutan özelliği bakımından önemli verilerle doludur. Tanzimat yazarı da tanıklık ettiği sosyal olayları ve savunduğu değerleri yazdığı metinler ile halka ulaştırmıştır. Tanzimat aydınlarının en üretkenlerinin başında gelen Ahmet Mithat Efendi, günlük gözlemlerinden hareketle yazdığı Müşahedat romanında 19. Yüzyıl İstanbul’undan farklı manzaralara yer vermiştir. Bizatihi kendi kimliğiyle romana da dahil olan Ahmet Mithat Efendi, gerçek hayatta tanıştığı tüccar Seyyid Mehmet Numan Efendi’den yaptığı işe ve dolayısıyla ticaretin o devirdeki haline dair önemli bilgiler edinmiştir. Yazar aynı zamanda bir iskele ziyaretinden de sebze alım satım işinde çalışanlarını ve yaptıkları işi gözlemleme fırsatı bulmuştur. Bu çalışmada yazarın romanının ana temalarından da olan ticaret hayatı ve sebze-meyve alım satımı konuları incelenmiş, metinlerden alıntılar ile Osmanlı tarihi literatüründen elde edilen bilgiler bir araya getirilerek çalışma hayatının ilgili kesimlerine ışık tutulmuştur. Ayrıca 19. Yüzyılın değişen sosyo-ekonomik koşulları altında ele alınan iş kollarında meydana gelen değişimler de çalışmada yer almıştır. Osmanlı’nın geçmiş asırlardaki ticaret algısına ve faaliyetlerine de yer yer değinilmiştir. Sonuç olarak ele alınan iş kollarında gerek 19.yüzyılın değişen sosyo-ekonomik şartlarından dolayı gerekse de genç Osmanlı neslinin başka iş kollarında çalışmak istemesinden dolayı geçmiş asırlara kıyasla bir gerileme yaşandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat romanı, Ahmet Mithat Efendi, Müşahedat, 19.yüzyıl İstanbul’u, Çalışma Hayatı, Osmanlı’da Ticaret, Toplumsal Değişme

Abstract

The Tanzimat novel, which was born in the 19th century innovation period, is full of important data in terms of its feature that keeps the record of the period. The Tanzimat writer also conveyed the social events he witnessed and the values he defended to the public with the texts he wrote. Ahmet Mithat Efendi, one of the most productive of the Tanzimat intellectuals, included different scenes from 19th century Istanbul in his novel Müşahedat, which he wrote based on his daily observations. Ahmet Mithat Efendi, who is also included in the novel with his own identity, obtained important information from the merchant Seyyid Mehmet Numan Efendi, whom he met in real life, about his work and therefore the state of trade at that time. The author also had the opportunity to observe his employees and their work in the vegetable trading business from a pier visit. In this study, trade life and the trading of vegetables and fruits, which are among the main themes of the author's novel, were examined, and the relevant

Önerilen Atıf/Suggested Citation

Sancaktutan, Z., 2023 Tanzimat Romanından Topluma Bakmak: 19.Yüzyıl Osmanlı İstanbul’undaki Çalışma Hayatından Bazı Kesitler, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(1), 516-528

sections of the working life were shed light by bringing together the quotations from the texts and the information obtained from the Ottoman history literature. In addition, the changes in the business lines under the changing socio-economic conditions of the 19th century were also included in the study. The trade perception and activities of the Ottoman Empire in the past centuries are also mentioned from time to time. As a result, it has been observed that there has been a regression compared to previous centuries in the business lines discussed, both due to the changing socio-economic conditions of the 19th century and because the young Ottoman generation wanted to work in other business lines.

Keywords: Tanzimat novel, Ahmet Mithat Efendi, *Müşahedat*, 19th century Istanbul, Work Life, Commerce in the Ottoman Empire, Social Change

1.Giriş

19.yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunda Batı medeniyetine yönelmenin ve bu doğrultuda pek çok değişikliklerin hayata geçirilmesinin devridir. Tanzimat'ın ilanı ile girilen değişim sürecinden edebiyatın etkilenmemesi mümkün değildi. Bu yenileşme devrinde Batı'dan taklitle ithal edilen 'roman' türünün Tanzimat aydını için işlevsel bir özelliği bulunmaktaydı. Şöyle ki roman; yaşanan değişim ve dönüşümler hakkında 'bir şeyler söyleme derdinde' olan aydın çevreler için fikirlerini rahatça okuyucuya aktarabilecekleri bir mecra idi. Kütükçü'nün ifadesiyle "...edebiyat, köşe yazıları ve makalelere nazaran çok daha geniş halk kitlelerine derdini aktarabilecek potansiyeli haizdi: üstelik bu yolla, 'söylemi' bir hikâyenin içinde gizleyerek, çok daha kamufle edilmiş ve dahası eğlenceli bir biçimde muhatbına iletmek mümkündü (Kütükçü, 2018, s. 38-39)." Toplumsal olaylara tanıklık eden Tanzimat yazarları, eserlerinde Batılılaşmanın getirdiği yeniliklere, Batılı değerlere ve sosyal problemlere vs. sıklıkla değinmiş, roman türünü eğitici bir yazın olarak kullanmayı da ihmal etmemiştir. Bu hususta ilk romancılarımızdan Ahmet Mithat Efendi ön plana çıkmaktadır. Son derece üretken bir yazar olan Ahmet Mithat, adeta bir öğretmen kimliğiyle okuyucularını çeşitli konularda bilgilendirmek için romanlarını kaleme almıştır. Doğu-Batı karşılaştırması, kadınların sorunları, eğitim, iktisadi meseleler, esaret, evlilik vb. ele aldığı temalardan bazılarıdır. Bu çalışmada, Ahmet Mithat'ın gündelik hayatta gözlemlediği bir olaydan hareketle yazdığı *Müşahedat* romanı üzerinden 19.yüzyıl İstanbul'undaki çalışma hayatının bazı kesitlerine ışık tutulmuştur. *Müşahedat*, gerçekte olan bağının yanı sıra dönemin toplumsal hayatından detaylar sunmasıyla da dikkat çekici bir eserdir. Çalışmada İstanbul'daki ticaret hayatına ve sebze-meyve alım satım işine dair romandan elde edilen veriler Osmanlı tarihi literatüründen derlenenlerle bir araya getirilmiştir.

2.Roman'a Yansıyan Yönüyle Osmanlı Başkentinde Çalışma Hayatı

Tanzimat devri aydınlarından Ahmet Mithat Efendi, tanıklık ettiği yenileşme döneminin sorunlarına karşı yoğun bir şekilde fikir yürütmüş ve çözüm önerileri sunmuş biridir. Yazarın romanlarında sıklıkla yer verdiği temalardan; çalışma hayatı, geri kalmışlık, ilerleme, bireyin harcama alışkanlıkları ve tutumluluğu gibi iktisadi meseleler dikkat çekicidir. Hatta *Müşahedat*¹ romanında geniş yer verdiği Seyyit Mehmet Numan adlı şahıs, "Sevda-yı Say ü Amel ve Taksim ve Teşrik-i Mesai gibi iş ve çalışma hayatıyla ilgili eserlerini yazma hususunda yazara ilham kaynağı olmuştur. Okay, Ahmet Mithat'ın iktisadi hayat üzerinde sıklıkla durmasını yazarın şahsi hayatıyla ilişkilendirerek şöyle bir açıklama yapar (Okay,2017, s. 147):

"Bizzat kendi hayatında zaman zaman kabul ettiği memuriyetleri sırasında bile gazeteciliğini ve muharrirliği terk etmemiştir...kalabalık ailesini geçindirmek için iptidai bir makinede aile fertleriyle beraber kitaplarının yazımı, dizimi, basımı, dağıtımı, hatta satılması kendi üzerineydi...Akbaba köyünde ziraatla uğraşıyordu...Ahmet Mithat'ın bütün hayatı boyunca, kalemiyle geçinen bir yazar oluşu ve şayan-ı hayret çalışkanlığı meşhurdur. Bu sebeple Şarklının tembelliğini tenkit etmeye, şahsiyetinin ortada olması bakımından hak kazanmaktadır."

¹ Yazarın roman kişileri arasında görülmesi ve konunun bir bakıma roman olmasıyla yeni bir tekniğin kullanıldığı romandır. Ahmet Mithat'ın, tanıştığı birtakım insanlar arasında geçen bir aşk öyküsünü ve bu öyküyü romanlaştırmak için neler yazdığını ve yaptığını anlattığı eseridir. Konusu hem aşk öyküsüdür hem de kitabın yazılış sürecidir (Moran, 2018, s. 64).

2.1.“Her Türölü Ticaretle İştigel Eder Bir Nev-i Acenta”: Umur-ı ticariyeye vâkıf Seyyit Mehmet Numan

Ahmet Mithat Efendi *Müşahedat* romanında Tanzimat dönemi Osmanlı toplumsal hayatının sosyal problemlerine de yer vermiştir. Yazarın bu eserinde ele aldığı temalardan biri de İstanbul’daki ticaret hayatıdır. Okay’a göre (Okay,2017, s.147) gerek romanlarında gerekse diğer eserlerinde yazarın en çok bahis ve takdir ettiği şey, şahsi teşebbüs ve ticarettir. Eserin “*Seyyit Mehmet Numan*” başlıklı bölümünde dönem itibarıyla başkentteki ticari faaliyetlerden, çalışma koşullarından ve ticaret ile ilgili yazarın kendi fikirlerinden detayları bulmak mümkündür. Ayrıca üzerinde bilhassa durulan ve sorun olarak görülen “kibardan² kimselerin memuriyeti ticarete tercih etmeleri” meselesi de romanda öne çıkan konulardandır.

Seyyit Mehmet Numan, Abbas Paşa’nın Mısır valisi olduğu dönemde İstanbul’a taşınan Mısır’ın ileri gelen kişilerinden biridir. Ticaret hayatına Mısır’dayken başlayan Seyyit Mehmet Numan burada çok geniş çiftliklere sahip olan bir Bey’in çiftliklerinin genelinden sorumlu ve çiftliklerden elde edilen mahsülleri İskenderiye’de Avrupalı tacirlere satma ve onlarla hesap görme işinde görevli idi. İstanbul’da da ticaret hayatına devam eden Numan Efendi’nin işinin boyutunu yazar şu ifadeleriyle aktarır (Ahmet Mithat, 2016, s.231)

“Umur-ı ticariyeye (ticaret işleri) vukufu pek ziyade, doğrudan doğruya zahireci, yağcı filan gibi bir nev-i ticaretle meşgul değil, her türlü ticaretle ıştigel eder bir nev-i acenta...”

Büyük çaplı bir ticari faaliyet yürüten Numan Efendi’nin ticarethanesi Payitahtın İstanbul tarafında-19.yüzyıl İstanbul’unda iş merkezlerinin yoğunlaştığı bölge- bulunmaktadır. İki katlı bir mağaza olan bu yapı yazarın ifadeleriyle “asma altı mağazalarına³ ya da manifaturacı dükkanlarına” benzemektedir. İçinde mal bulunmayan ticarethane, üst katta Numan Efendinin odası ve kalem odası ile alt katta kasahâne, çırak ve hizmetkârların kullandığı alandan ibarettir.

Ahmet Mithat Efendi yaptığı işten dolayı Seyyit Mehmet Numan’a ideal bir insan olarak eserinde genişçe bir yer vermiştir. Yazarın Numan Efendi’nin ticaretle olan alakasına ve düşüncelerine hayranlık duyan yaklaşımında hem kendi çalışma prensiplerinin hem de Osmanlı’nın geçmiş yüzyıllardaki ticaret anlayışının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Genç’e göre 15. ve 16. asırlar Osmanlı tecrübesinin temel yapı özellikleri bakımından profilini tamamladığı dönemlerdir. Bu asırlarda aynı zamanda Osmanlı Devlet’in iç ve dış ticaret alanında güç ve söz sahibi olduğu bilinmektedir. Ticarete değer veren Osmanlılarda bu faaliyet istenilen, korunan ve övülen bir niteliğe sahipti. Sosyal statü bakımından tüccarların köylü, esnaf ve bir kısım askeri sınıf mensubunun üzerinde bir yeri vardı. Tüccara ve ticarete gösterilen olumlu tavırda hiç şüphesiz Osmanlı’nın iktisadi dünya görüşünü oluşturan prensipler etkili olmuştur. Halkın refahını artırma amacına hizmet eden ticaret, devletin gelirlerinin artmasını da sağlamaktaydı. Dolayısıyla devlet hem maddi (gelirini) hem de manevi gücünü (genel refah) artıran bir vasıta olarak ticareti sürekli olarak desteklemiş ve teşvik etmiştir. Benzer şekilde Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey de tüccarın itibarı hakkında şunları aktarmıştır: “...ticaretin ruhu itibarında olup tüccarın emniyeti zail olduğu takdirde servet-i mevcûdesi nispetinde bile ticarete bulunamayacaklarını bildiklerinden daima sıdk ve istikameti iltizam ederler (tercih etme, gerekli görme) ...Tüccar ile esnaf beynindeki(arasındaki) muamelâtta senede ve şahide bile ihtiyaç görülmezdi (Genç, 2016, s. 203-204; Ali Rıza Bey, 200, s. 240).”

Seyyit Mehmet Numan, geniş bir coğrafyada ticari faaliyetlerini sürdüren bir tüccardır. Toptan aldığı her çeşit malın deniz yoluyla yine toptan olarak satışını gerçekleştirir. Ahmet Mithat Efendi, ticari işlere vâkıf olanların Numan Efendinin büyüklüğünü bilhassa yapılan işin tarifine bakılmasıyla takdir edeceğini iddia eder. Yazar bu hususta Numan Efendinin çalışma hayatına dair ticari faaliyet gösterdiği bölgelerle ilgili şu detayları verir (Ahmet Mithat, 2016, s. 231-232):

² Romandaki anlamıyla Osmanlı’da Tanzimat devrinin yüksek tabakaya mensup toplumsal kesiminden kimseler.

³ İstanbul’un ticaret yapılarından olan ve bir sokak üzerinde karşılıklı dükkân sıralarından meydana gelen yapılardan arastaların üzerleri önceleri asmalar ile örtülmüştür (Çakır ve Akkuş 2015, s.175).

“...Mısır’dan Marsilya’ya, Triste’ye hatta Londra’ya pamuk satar. İstanbul’a pirinç celbeder (getirtir). Bunun bir miktarını Rusya taraflarına gönderir. Taygan’dan yağ ve un celbiyle Cezayir-i Bahr-ı Sefide (Akdeniz) sevk eyler. Sırasını düşürürse Tuna tarafından birkaç gemi zahire yükleyip Akdeniz’e ve oralarda müşteri bulamadığı surette Fransa’ya, İngiltere’ye kadar gönderir. Renkli ve nakışlı olmamak yani modası geçeceği tehlikesinde bulunmamak şartıyla salaşpor, Amerikan Patiska, madampol gibi düz beyaz mensucat(tekstil) celbiyle Anadolu içlerine sevk edilmek için Muğla ve Antalya ve Mersin gibi iskelelere çıkardığı bile nadir değildir ki, manifaturacılığın bu suretine beynettüccar “beyazcılık” tabir olunur.”

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Seyyit Mehmet Numan’ın birçok bölgeye çok çeşitli malların satışını yapması İstanbul’un konumuyla alakalıdır. İstanbul’u ticarete önemli bir şehir haline getiren etkenlerden biri olarak bulunduğu konum öne çıkmaktadır. İmparatorluğun çöküşüne kadar gelişimini sürdüren ticaret alanında İstanbul, özel ve ayrık bir pozisyondaydı. Bunda İstanbul’un uluslararası ticaret yollarının kesişme noktasında bulunmasının yanı sıra diğer kentlere kıyasla yüksek nüfus yoğunluğu ve tüketici-askeri ve idari kadroların fazlalığından kaynaklı- bir başkent olması etkili olmuştur. Osmanlıların ticaret gemileri yazın Karadeniz limanlarına, kışın da Suriye ve Mısır taraflarına giderdi. Bazıları ise Akdeniz’in güney memleketlerine seferlerde bulunurlardı. İstanbul’un ihtiyacı olan tüketim maddeleri pek çok farklı şehirlerden temin edilmekteydi. Mesela tahıl özellikle Balkanlar’dan, Eflak-Boğdan’dan ve Batı Anadolu’dan, et ise Trakya ve Anadolu’dan getiriliyordu. Pirinç, Selanik, Vardar, Üsküp, Yenice ve Drama gibi Rumeli vilayetlerinden taşınıyordu. Yaş meyve ve sebze ihtiyacını karşılayan başlıca yerler ise Bursa, Yalova, İzmir, Tekirdağ ve İzmit bölgesi idi. Eski zamanlarda Tahtakale’den Zeytinyağı İskelesi’ne kadar mevcut mağazalar Müslüman tüccarlara aitti. Balkapanı⁴, Galata, İstanbul Yağkapanı ve Asmaaltı mağazaları İslâm tüccarlarının malları ile doluydu (Ali Rıza Bey, 2001, s. 242; Çakır ve Akkuş 2015, s.181).

Ahmet Mithat Efendi, Seyyit Mehmet Numan şahsında ticareti çok önemli ve takdir edilesi bir iş ve dolayısıyla işini titizlikle yürüten bir tüccarı da “büyük adam” olarak görür. Kendisi de hayatı boyunca farklı işlerle geçimini sağlamış biri olarak yazarın, yaşadığı devrin- Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri- iktisadi fikriyatına karşı tespitleri vardır. Örneğin ticaret ve tacirler hakkında Osmanlıların 19.yüzyıldaki kanaatleri Ahmet Mithat için geçersiz, temelsiz ve anlamsızdır.

“...Hiçbir tacirde ne büyüklük olabilir? Tacirler meyanında da (arasında) büyük adam bulacaksak, cihanda küçük adam kalmamış olmaz mı? derler. Osmanlılarımız meyanında ticaret vaesafa (yazıklar olsun!) ki, en ziyade meçhulattan bulunduğu için şöyle bir zehap (kanaat) ve hitaba müstait (hazır, âmâde) pek çok kimseler bulunabileceğini muhakkakan hükmedebiliriz. Lâkin ne batıl zehap? Ne manasız hitap (Ahmet Mithat,2016, s.233)?”

19.yüzyıl Osmanlı toplumunda mesleklere göre “büyük adamlık” vasfının ticaret erbabına yakıştırılmaması fikri ve tavrı, Ahmet Mithat’ın şiddetle eleştirdiği bir tutumdur. Bilakis yazar, büyüklüğün diğer meslek gruplarından ziyade tüccarlarda bulunabileceğini savunmakta ve düşüncelerini şu ifadelerle aktarmaktadır (Ahmet Mithat,2016, s. 233-234):

“Bir malı, bir piyasa üzerinde kendisi on kuruşa alıp, başkasına on ikiye satmakta vukua gelen iki kuruş fazl yok mu? Tacir, o malın meziyetini artıracak hiçbir güne (çeşit) tedabir-i sinaiye (sınai tedbirler) icra etmemiştir ya? İşte fazl-ı mezkûru (sözü edilen fazlalık) husule getirebilecek kabiliyet tacirin büyüklüğüdür. Fazl-ı mezkûru tabir-i sahihi ile yoktan var etmiştir. Tacirde o kabiliyet bulunmasaydı, on kuruşa aldığı yine on kuruşa satabilmesi şöyle dursun, dokuzu, sekizi tutturabilmesi dahi müsteb’at (uzak görülmek) olurdu...”

Ahmet Mithat’a göre bir tüccarın aldığı malı alış fiyatından daha fazla bir fiyata satabilmesi kabiliyet gerektiren bir iştir. Seyyid Mehmet Numan gibi alım satım işiyle uğraşan birinin hesap kayıtlarını tutmak için büyük çapta bir muhasebeye ihtiyaç duyulmasına rağmen Efendi’nin yalnızca iki yazıcı çalıştırması da takdire şayandır. Çünkü yapılan işin büyüklüğüne bakıldığında az sayıda muhasebe

⁴ Kapanlar, İstanbul’a gelen yiyecek ve ihtiyaç maddelerinin ekspertiz, ölçüm, fiyatlandırma ve dağıtım işlemlerinin yapıldığı ayrı birer iş ve ticaret merkezi konumundaki yerlerdi. Un, zeytinyağı ve bal için “kapan” ifadesi kullanılırdı (Çakır ve Akkuş 2015, s.175).

kaleminin ancak bir büyük adam (kabiliyetli) tarafından yönetilmesi gerekmektedir. Yazar'a göre Numan Efendi tam da bu niteliklere sahip çalışma hayatının ideal bir figürüdür.

2.2.“Kibardan hiçbir kimse kesb (kazanç) ve kâra heves etmiyor!..”

Ahmet Mithat Efendi'nin Mehmet Numan Efendi ile yapmış olduğu ticaret üzerine konuşmalar dönemin çalışma hayatına dair bazı algıları ve sorunları da gözler önüne sermektedir. Seyyit Mehmet Numan, İstanbul'a yerleştiği vakit kendisine teklif edilen devlet memurluğu görevini kabul etmeyen bir zattır. Bu reddin gerekçesi Ahmet Mithat'a göre hikmet dolu bir kitabın en önemli bölümünü oluşturabileceği iddiasının yanısıra 19. Yüzyıl Osmanlı seçkin çevrelerinin çalışma hayatındaki tercihlerini de ele almaktadır. Numan Efendi'nin devlet memuriyetine dair şu ifadesi dikkate değerdir (Ahmet Mithat,2016, s. 240):

“Azizim! Devlet memuriyetini doyumluk diye, müekkel (yeme içme yeri) diye telâkki etmemelidir. O bir kesb ve kâr değildir. Bir şereften ibarettir...”

Memleketi Mısır'da hükümet adamlarının tamamının arazi sahibi ve ticaret erbabı olduğunu belirten Numan Efendi, ailelerin geçimlerini memuriyetten ziyade ticaretten sağlandığını da aktarır. Aileler geçimlerini ziraat, ticaret ve sanayiden sağlayacak şekilde güvence altına aldıktan sonra devlet hizmetinde bulunacak liyakat sahibi çocuklar yetiştirmekten de kaçınmazlar. Memuriyette bulunanların ticaretle de muhakkak ilgilenmesi gerektiğini savunan Numan Efendi, bu görüşünü şu gerekçeyle açıklar (Ahmet Mithat, 2016, s.241):

“Hikmet-i hükûmet ve hakayık-ı (hakikatler) siyaset dahi bir memleket kibarının mevarid-i servet ve sâ mânla (mal mülk) iştigalde bulunmasını iktiza(gereklilik) eder. Çiftçilikte, çobanlıkta, imalatta, ahz u ita da (alışveriş) yalnız aceze-i mesakin (yoksul kimseler) bulunacak olup da kibar ahali (ileri gelenler) bunlardan baid (uzak) kalacak olursa, o mevarid-i servet ve sâ mân yavaş yavaş körlenip gitmez mi?”

Seyyid Mehmet Numan, toplumun ileri gelenlerinin ticaret ve sanayi ile uğraşmasının milli servetin korunması ve çoğaltılması bakımından son derece önemli olduğuna dikkat çeker. Böyle kimseler aynı zamanda kendilerine mensup olan zayıf kimseleri de himaye ve teşvik ederler. Bu hususta belki de en önemlisi; hükümet mevkilerinde bulunan kibardan kimselerin, memleketin ve halkın hallerine doğrudan vakıf olmaları ile daha sağlam ve kesin başarılar elde edebilecekleri fikridir. Numan Efendi Mısır vilayeti örneğine ek olarak Avrupa'daki ticaret hayatına yaklaşımı da ele alarak Osmanlı toplumuyla bir kıyas yapmaktadır.

“İhtilat (karşılıklı görüşme) eylediğim Avrupalılardan aldığım malûmata göre, oraca dahi hakayık-ı siyasiye (politik hakikatler) bu surette nümayanmış (âşikâr). Kibarzadeleri hangi araziye malikseler, o malikânenin namıyla tesmiye (isimlendirilme) olunurlarmış. Arazi sahibi olmayan büyükler, âkilleri dahi, işte cesim cesim (büyük) fabrikalar tesis ederek ve ticaret kumpanyaları teşkil eyleyerek dünyanın servet ve sâ mânını kendi memleketlerine isticlap (çekmek) eyliyorlar. Bunlar raiye (halk) ve fellahanın (çiftçi) yapabilecekleri umurdan mıdır (işler)?”

Avrupa'nın ilerlemesinde ticaret ve sanayinin önemine dikkat çeken Numan Efendi, bu toplumlardaki servet birikimi fikriyatının İstanbul'da oluşmamış olmasını üzüntüyle ele alır. Bilhassa toplumun ileri gelenlerinde görülen 'devlet memuriyetinde çalışma hevesi' Numan Efendiye göre endişe vericidir. Çünkü devletin hazinesinin artırılması sanayi ve ticaret yoluyla mümkün olabilir ve bu da ancak güçlülerin ya da ileri gelenlerin bu işlerle meşgul olmasıyla meydana gelebilir.

“...Kibardan hiçbir kimse kesb ve kâra heves etmiyor. Âba u ecdattan (atalar, büyükler) kalmış bazı çiftlikâta malik olanlar, bunları yalnız tenezzüh (gezinti) mahalli olarak telâkki ediyorlar. Herkesin gözü devlet memuriyetine dikilmiş. Ondan başka medar-ı maişet (geçinme sebebi) bilinmiyor. Halbuki hazine-i devlet, yalnız geçinmeleri için oraya göz dikenleri neyle doyuracak? Varidatla (gelir) değil mi? O varidatı ziraat ve sanayi ve çobanlık ve ticaret hasıl etmeyecek mi? Bunlar zu'afa (zayıflar) ve mesakinin (yoksul, miskin) ellerinde bulundukça, hazineye getirecekleri varidat dahi zaifane (zayıf), miskinane bir suretten ayırlamaz. Düşününüz oğlum, düşününüz! Bir bölük zu'afanın, bir bölük akviya-yı (kuvvetli) bahtiyarane besleyebilmesi kabil midir? (Ahmet Mithat, 2016, s.242)”

Mehmet Numan Efendiyi İstanbul'a geldiği vakit iş yaşamında gördüğü manzaralar oldukça üzmüştür. Çünkü İstanbul, kazanç ve kârın elde edilebileceği bir şehir olduğu halde bu kaynaktan yararlananlar ve zenginlik elde edenler İstanbulluların haricindekiler -Efendinin ifadesiyle “yetmiş iki buçuk millet”- olmuştur. Bol kazanç getiren işlerin çeşitli milletlerden insanlar tarafından yapılması bir yana İstanbulluların bu hakikatlerden haberdar oldukları bile pek görülmemiştir. Numan Efendi'ye göre Osmanlıların derdi daha ergenliğe bile girmeden devlet dairelerinde birer sandalye kapmaya acele etmeleridir. Ayrıca bu mevkilere gelenlerde “malumat, dirayet ve kifayet” gibi meziyetlerin kendiliğinden ayaklarına gidecek olması zannı yaygındır.

19.yüzyıl Osmanlı ticaret hayatındaki gerilemenin pek çok nedeni vardır. Seyyit Mehmet Numan Efendi'nin genç nesil üzerinden verdiği örnek bu nedenlerden yalnızca biridir. Tanzimat'la başlayan değişim sürecinde yeni iktisadi politikaların hayata geçirilmesi ticarete hâkim konumda olan Müslüman tüccarları zor durumda bırakmıştır. Esnaf örgütlerinin toplumsal ve ekonomik değişim sürecine ayak uyduramaması da önemli nedenlerden biridir.

Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, Osmanlı'daki ticaret hayatının gerilemesini Tanzimat ile pek çok alanda başlayan değişimler üzerinden açıklar. Geçmiş asırların ihtişamlı günleri ile Tanzimat'la değişen toplumsal atmosfer arasında bir karşılaştırma yapar. Ali Rıza Bey, İstanbul'un fethinden 19.yüzyıla kadar olan dönemi ticaret açısından 19. yüzyıla kıyaslandığında İstanbul'un hemen hemen bir servet denizi olduğunu belirtir. Servetin büyük bir kısmının da sarıklı ve çuha şalvarlı ağa babalarımızın elinde olduğunu ve vezirlerimizin, büyüklerimizin, zenginlerimizin ve milletimizin fertlerinin bütün ihtiyaçlarını ülke içerisinden temin ettiklerini aktarır. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi beraberinde birtakım değişimleri de getirmiştir. Avrupa devletleriyle 1840 yılında imzalanan ticaret antlaşmaları ve Kırım savaşı dolayısıyla Batı ile artan temaslar değişim yolunda atılan adımlardandır. Saray çevresinin ve halkın Batı medeniyetine ilgisi ve yönelmesi yaşam tarzlarında ihtişama yol açmıştır. Ticaret ve milli sanayimiz gün geçtikçe gerilemiştir. Galata ve İstanbul kapan ticarethâneleri yabancıların ellerine geçmiş; rağbetsizlik ve asrın ihtiyacına göre ıslah ettirilmemesi gibi nedenlerle sanayimiz de yok olmuştur. Tezgahlar kaldırılmış, imalathaneler kapanmıştır (Ali Rıza Bey, 2001, s.255-256).

Benzer şekilde Genç de Tanzimat'ın liberal politikasının esnaf örgütlerinin yaşam şartlarını zorlaştırdığını ve sınai üretimde faaliyet gösterenlerin artan ithalat ile rekabet edemediğini aktarır. Ayrıca sanayiciler değişim devrinde ortaya çıkan yeni tüketim alışkanlıklarına cevap verecek malları üretmekte zorluk çekmeye ve hızla gerilemeye başlamıştır. Yabancıların Osmanlı-İngiliz Ticaret antlaşmasından sonra Osmanlı şehirlerinde perakende ticarete girmeleri de esnaf örgütlerini oldukça kötü etkilemiştir (Genç, 2000, s. 300).

Tanzimat reformları kapsamında kurulan “İslah-ı Sanâyi Komisyonu”⁵ yerli sanayinin gelişmesi adına bazı önemli adımlar atmıştır fakat devamlılık gösterememiştir. Seyyid Mehmet Numan Efendi'nin de bahsetmiş olduğu “genç neslin ticarete karşı ilgisizliği” ve “devlet memuriyetinin cazip görülmesi” gibi etkenler de ticaret hayatında yabancıların söz sahibi olmasına ve güçlenmesine neden olmuştur. Kısacası; gerek Batılılaşma kapsamında değişen temayüller ve ilgi alanları gerekse de ilerlemeyi sağlayacak adımların yetersizliği gibi nedenlerle ticaret sahasında geçmiş asırların Osmanlı tecrübesi körelerek gerilemiştir.

2.3.“Koca Bir Memleket! Koca Bir Panayır!”: Kayıkçılar, Küfeciler, Hamallar, Bahçivanlar...:

Tanzimat yazarlarının en üretkenlerinin başında gelen Ahmet Mithat Efendi, *Müşahedat* adlı romanına bizatihi romancı ve gazeteci kimliğiyle-Ahmet Mithat olarak- kendisini de dahil etmiştir. Toplum içinde şahit olduğu bir olaydan hareketle romanının konusunu oluşturan yazar, metnin akışı içerisinde zaman zaman okuyucuyu bilgilendirmekte ve kendi kanaatlerini de okuyucuya aktarmaktadır. Romanı hakkında söylediği “...ait olduğu zaman ve âleme göre, tamamı tamamına tabii⁶ olduğunu katî olarak iddia edebilirim. Teşekkül eylediği vakâyî, müşahedat-ı yevmiyedendir⁷...” sözünden hareketle

⁵ Osmanlı Devlet'inin 1860'lı yıllarda özellikle “sınai üretim alanında çözülmekte olan esnaf örgütlerini kooperatif şirketler halinde yeniden örgütleyip yaşatmak amacıyla oluşturduğu bir organ (Genç, 2000, s. 300).”

⁶ Ahmet Mithat, tabii (natüralist) romanın yalnız kötüyü, çirkinini değil iyiyi ve güzeli de anlatması, şehrin cemiyetlerinin gerçek halleri ve olaylarından ilhamla yazılması gerektiğini savunur.

⁷ Günlük gözlemler

gündeme getirdiği mevcut sosyal manzaralar ve sorunlar aynı zamanda dönemi tanımak adına önemli verilerdir. Eserde yer verdiği konulardan biri de döneme has çalışma hayatıdır. Bu bağlamda yazarın başkentte Hünkâr iskelesine yapmış olduğu bir ziyaret ve buradaki çalışanlara ve yaptıkları işlere dair gözlemleri okuyucuya önemli detaylar aktarması bakımından dikkat çekicidir.

Hünkâr İskelesi, yazarın ifadeleriyle, İstanbul'da güzellik bakımından eşine az rastlanır olan Hünkâr çayırında yer alır. Gezinti yapanların süslü kayıklarının, sandalların ve istimbotların vs. yanaştığı bu iskeleye aynı zamanda Ahmet Mithat'ın gözlemlediği yük kayıkları da gelmektedir. Mevsimin taze sebzeleri bu kayıklar ve dolayısıyla kayıkçılar vasıtasıyla İstanbul'un diğer kıyılarına ulaştırılmaktadır.

Üsküdar, Eyüp, Kasımpaşa ve Boğaziçi çevrelerinde ve mahalle aralarında, İstanbul'un sur içi ve dışında bostanlar bulunurdu. Bu bostanlarda çokça meyve ve sebze yetiştirilir, elde edilen mahsuller oralarda ikamet edenlerin ihtiyaçlarını karşıladıktan başka dışarıya da ihraç edilirdi. Mevsimi bitinceye dek ciddi miktarlarda ürün satışı gerçekleşirdi. Yaş meyve pazarı eski zamanlardan beri İstanbul'da bulunmaktadır ve bu pazarın işleri ve meseleleri zamanında devlet tarafından tayin edilen pazarbaşı tarafından görülürdü (Ali Rıza Efendi, 2001, s. 266-267).

Sebzenin tarladan hasadı, iskeleye taşınması, karşı kıyılara ulaştırılması ve devamında ilgili alıcılara satışı vs. olarak ifade edilebilecek süreçte, işin her bir kademesinde farklı çalışanlar bulunmaktadır: Bahçıvanlar, kayıkçılar, yük hamalları, küfeciler, kantarcılar, matrabazlar (tefecî), sebzeciler...

Osmanlı'da deniz ulaşımının her dönem için rağbet görmesi kayıkçı esnafına ayrıcalıklı bir pozisyon kazandırmıştı. Kendi aralarında yetki ve sorumluluklar açısından hiyerarşik bir düzenin olduğu bu esnaf grubunda kayıkçılardan iskele kethüdası-yoksa kethüda vekili ve ihtiyarlar- sorumluydu. Kayıkçı esnafı içerisinde bostancı veya yeniçeri gibi askeri (yönetici) sınıflara mensup olanlar sayıca fazla idi. Usta kayıkçılar mesleği öğretmek için yanlarına kefil ile şakirt denilen çıraklar alırdı. Kayıkçıların dikkat çeken bir özelliği de Boğazın akıntılarını çok iyi tanımlarından dolayı kayık kullanmadaki maharetleriydi. Kayıkçı sayılarına dair yapılan değerlendirmeler boğaz içinde buharlı vapurların işlemeye başlamasına rağmen kayıkçıların hala en kalabalık esnaf grubu olduğunu göstermiştir (Ertuğ, 2015, s. 414-434; Ubucini, 1977, s. 82).

Ahmet Mithat, Hünkâr iskelesine yaptığı ziyarette mevsimlik sebze alım-satımı ve taşımacılığının çalışanlarına dair gözlemlerini detaylı bir şekilde aktarır:

“Taze bakla, taze bezelye gibi bolluk mevsiminin müjdecisi bulunan sebzevat yetiştikte akşam üstleri bu iskelede salapuryadan⁸ büyücek, pazar kayığından küçürek bir yük kayığı baştan kara etmiş halde durur. Biraz uzaktan bakarsanız içinde dışında kimseyi göremezsiniz. Ta yanına sokulmalıdır ki, baş ve kık altlarında üç dört kişinin çuval veyahut aba gibi şeylerden müteşekkil birer fırış(döşek) üzerinde veyahut çıplak tahta üstünde kıvrılıp horul horul uyumakta bulunduklarını göresiniz (Ahmet Mithat, 2016, s. 100-101).”

Yazar eserinde kayıkçıların akşam dokuz ya da on gibi bir vakitte uyumalarının şaşırtıcı olduğuna fakat toplumda bazılarının gece bazılarının da gündüz çalıştığını belirterek çalışma saatlerine dikkat çeker: *“...bu adamlar için en uzun gece, bizim gündüzümüzün saat sekizinden akşamdan sonra saat bir buçuğa, ikiye kadar altı saatlik bir müddettir...”* Bu saatler yük taşıyan kayıkçılar için dinlenme vakitleri olup gecedan sabaha kadar olan süre ise çalıştıkları zaman dilimidir. Kayıkçıların kayıkları içerisinde uyudukları vakitlerde çayırda sebze yüklü beygirler ve beygirlerin arkalarında bahçıvanlar belirir.

“Beygirin arkasından bir de bahçıvan yürür. O azim ve cesim sakızlı şalvarının ağını, toplayıp kıcı üzerinden kuşağına sıkıştırmış. Ayakları, baldırları çıplaktır. Ayaklarına diken batar, taş saplanır diye korkmayınız. Ayaklarının altı kösele gibi yekpare nasır kesilmiştir. Baldırını boylu boyuna ihata (kapsama) eyleyen damarlar, parmak kalınlığında ve adaleler taş gibi katılmış olduğundan, bahçıvanın ne kuvvetli bir çift bacağa malik olduğu, şöyle yek nazarda apaşıkâre görülür (Ahmet Mithat, 2016, s. 102).”

⁸ 19.yüzyılda umumi amaçlar için kullanılan kayıklardan olup eşya, erzak, odun, hayvan, araba gibi yük taşıyan sağlam ve kalın kayık cinsi (Ertuğ, 2015: 423).

Yazar, bahçıvanın fiziksel özelliklerini ayrıntılarıyla aktarır ve işini yaparken nasıl titiz davrandığından da bahseder:

“Bu beygir gelir gelir iskelede gördüğünüz kayığın yanında durur. Bahçıvan yavaşça ipleri gevşetip küfeleri sıyırta sıyırta yere indirir. Küfeler hayvanın ayaklarına değip incitmek, derisini sıyırtmamak için dikkat eyler. Küfeler indikten sonra, ikinci ve belki üçüncü, dördüncü seferleri de yapmağa gider. Kayığın kış ve baş altlarında uyuyan kayıkçılara hiç ilişik etmez. Hiç rahatlarını bozmaz (Ahmet Mithat, 2016, s.102-103).”

Ahmet Mithat, beygirlerle sebze küfelerinin taşınmasının gece saat on birden sonra yoğunlaştığını, iskeleye gelen bahçıvan sayısının arttığını ve hatta öküz arabalarının da küfe taşıdığını belirtir. Geceye doğru iskelede bir araya gelen bahçıvanlar kendi aralarında piyasa fiyatlarından ve tefecilerden konuşurlar. Ayrıca küfeleriyle İstanbul’a gidecek olan bahçıvanlar da ağaç altlarında dinlenerek veyahut yemek yiyerek vakit geçirirler. Sebze küfelerinin iskeleye taşınmaları gece saat bir, bir buçuk hatta bazen ikiye kadar devam eder. Yazar eserinde ayrıca bahçıvanların çalışma hayatlarındaki bazı sorunlar hakkında okuyucuyu bilgilendirir. Bu hususta bahçıvanlardan; gübre borcu olanlara, bahçe sahiplerine kira ödemede sıkıntı çekenlere, öküzleri ihtiyar ve zayıf olanların hayvanlarını değiştirmekten aciz olduğuna, tarlada çalışacak eleman bulmakta güçlük çekenlere, bazı ürünlerden zarar edildiğine ve en nihayetinde de hepsinin mevcut senelerin kesat olmasında hemfikir olduğuna değinir. Yine Ahmet Mithat’a göre bahçıvanların sorunlarla karşılaşması muhtemeldir çünkü sebze satışında küfecî ve arada matrabaz var ise onun da kazanç elde ettiği bir çalışma zinciri bulunur. Bu zincirde bahçıvanın toprağın kirasından gübre fiyatlarına, yavaşma ücretinden ekim dikim işlerine kadar pek çok işin masrafını karşılayıp geçimini ya ucu ucuna ya da zararına sağladığı da yazar tarafından aktarılır.

Balıkthane Nazırı Ali Rıza Efendi, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* adlı eserinde Osmanlıdaki ziraat, yaş meyve ve sebzeçilik üzerine önemli bilgiler verir. Ali Rıza Bey, hiçbir milletin ziraatının bizimkisi kadar ilkel olmadığından bahseder. Fakat zamanla bu hallerin ıslahı adına bazı kurumların açıldığını ve uzman kişilerin de yetiştirilmesine girişildiğini de ekler. Köylülerin uyguladıkları ziraat yöntemlerinin eski zamanlarda uygulananlarla aynı olması ve yetiştirilen ürünlerin de diğer ülkelerin ürünlerinden cins olarak daha düşük olması sebebiyle bu işler vurguncuların eline geçmiştir (Ali Rıza Bey, 2001, s.266).

Mevsimlik sebze satışında çalışanlara bakıldığında kayıkçılara önemli işler düştüğü görülmektedir. Mesaisi gece başlayan bir kayıkçı işe küfeleri sayarak başlar. Küfe sayısına göre alacağı taşıma ücretini hesaplayan kayıkçılar sonrasında büyük bir dikkatle her biri yaklaşık seksen küfe civarı yük alan kayıklarını yerleştirmeye başlarlar. Burada havanın ve denizin durumuna göre kayıkların devrilmeyecek şekilde yüklenmesi oldukça önemlidir. Yazar bu yükleme işinin bir buçuk iki saat kadar sürdüğünü belirtir. Kayıkçılar için poyraz bir nimet olup yelken açarak daha süratli ve rahat gitmelerine imkân verir fakat bu durum nadiren görülmektedir. Kayıkçı kol kuvveti ve kürek çekme marifetiyle seferini tamamlamak zorundadır. Akıntının durumuna göre en kötü beş saat en iyi yaklaşık iki saat kürek çekilerek İstanbul’a inmek mümkün olmaktadır. Yazar, kayıkçıların gece vakti denizdeki bu mücadelelerini okuyucuya şöyle anlatır (Ahmet Mithat, 2016, s.106):

“Ey taze fasulyenin okkasını yirmi beş paraya almak istemeyen kari (okuyucu)! Hiç hatırınıza getiriyor musunuz ki bahar gecelerinde saat altı yedi raddelerinde siz tatlı uykudayken yarın matbahınıza (mutfak) girecek sebze böyle baş kış altlarında sekiz on bahçıvan sizin gibi rahat hâbi istihsale (uyumak) çalıştıkları halde üç kişi kan tere batmış kürek çekerek ve dördüncüsü olan dümenciyse gecenin serinliğinden üşüyüp titreyerek deniz üstünden geliyorlar?”

Ahmet Mithat Efendi, kayıkçıların deniz üzerindeki çalışma becerilerini bizzat bir sebze kayığına binerek gözlemler. Kendi ifadesiyle “...ahvâl-i beşeriye ve medeniyenin (medeniyet ve insanlık halleri) bu kısımlarını görmek... (Ahmet Mithat, 2016, s.106)” amacıyla bu ziyareti gerçekleştirmiştir. Yazarın kayıkta dikkatini çeken bir husus da mevki-i riyaset (kaptan yeri) denilen bölümde bir çocuk bulunmasıdır. Çalışma hayatındaki işlerin neredeyse tamamında başkanlık koltuğu en şerefli şey ve oraya oturmak çok ehemmiyetli iken bu tip kayıklarda çok mühim görülmemektedir. Yük kayıklarında mühim olan kürekçilerin kol ve bel kuvvetiyle görevlerini başarıyla yerine getirmeleridir. Sebze küfelerini taşıyan kayıkların karşı kıyıdaki iskeleye- romandaki haliyle Eminönü İskelesi- varmasıyla

bu işin içindeki diğer çalışanlar da devreye girmeye başlar. Yazarın gözlemlerinden hareketle hamalların, küfecilerin, sebzecilerin, matrabazların ve kantarcıların zincire dâhil olduğu görülmektedir.

“...Her kayığa üçer beşer hamal girmiş. İskele cihetinde birçok küfeci! Birçok sebze! Birçok matrabaz!”

Hamallık, Osmanlıda ahilik (lonca) teşkilatına kaydı olan mesleklerden biri idi. Yük çeşitlerine göre farklı isimlerle anılan hamallar- mesela pazarlarda sebze ve meyve taşıyanlar küfeci hamalı, kısa mesafelerde tahtirevan üzerinde insan taşıyanlar sedye hamalı vs.- vücut yapılarına göre kuvvetli kimselerdi. Genellikle Müslüman ve Türklerden oluşan hamallar, bu işi yapmaya ehliyetli olanlardan seçilirdi. Taşıma ücretleri bağlı oldukları birlik tarafından belirlenirdi. Başlarında bulunan “hamalbaşı”nın sorumlulukları arasında grubundaki hamalların sağlığının, yaptıklarının, iş bulmalarının ve ücretlerinin takip edilmesi ve para dağıtılması gibi görevler bulunmaktaydı. Hamallara dair bazı bilgilere 19.yüzyılda İstanbul’u ziyaret eden Ubicini’nin gözlem notlarında da rastlanılmaktadır. Şarklılarda tüccar olgusu, İstanbul’da küçük sanatkârlar, pazarların ahvali vb. çalışma hayatının âdetleri yazarın notlarından yalnızca bir kısmıdır. Ubicini, hamalların “bekâr” adı verilen grupta yer aldığından ve genellikle Anadolu’dan veya diğer vilayetlerden İstanbul’a geldiklerinden bahseder. Onurlu bir meslek olan hamallık, 20. yüzyılın ortalarına doğru bitme noktasına gelmiştir (Kırpık, 2013, s. 220-224; Ubicini, 1977, s. 80).

Yük kayıklarının Eminönü İskelesine yanaşmasıyla farklı işlerin erbabı yoğunluk oluşturmaya başlar. İşin iskeledeki bu gidişatını ve çalışanların gayretlerini Ahmet Mithat şu ifadelerle temaşa eder (Ahmet Mithat, 2016, s.109):

“Kayıklardan yol bulup da yanaşabilmek bir emr-i asîr (zor iş)! O kalabalığa meram anlatabilmek bir emr-i muhal (boş gayret)! Hamallar küfe kapmak gayretinde! Bahçıvanlar küfe kaybetmemek mecburiyetinde! Arkacılar, sebzeciler, matrabazcılar zavallı bahçıvanları boğmacaya getirip mallarını yok pahasına kapatmak kurnazlığında!”

Yazar, mevsimlik sebzelerin yetiştirilmesinden ve tarlada hasadından başlayarak Pazar yerine ulaştırılmasına kadar geçen zamanda işe dahil olan kantarcılardan da bahseder. İş sebzeye yüklerini tartmak olan kantarcılar, bahçıvanlar ve matrabazlar arasındaki çekişmenin odağında yer alırlar.

“...Beyaz acem gömlekli kantarcılar omuzlarına vurdukları kantarların sapı öne doğru bir buçuk arşın uzanmış olduğu halde kâh oraya kâh buraya baş vuruyorlar. Kimisini bir bahçıvan eteğinden çekip kendi küfeleri tarafına götürmeye ve kimisini bir matrabaz kolundan yakalayıp taraf-ı makûse (aksi taraf) çekmeye çalışıyor (Ahmet Mithat, 2016, s.109).”

Ahmet Mithat, yukarıda adı geçen mesleklerle ve çalışanlarına dair gözlemlediklerini “koca bir panayı!” ifadesiyle aktarır. Mahşer olarak adlandırdığı çalışma hayatının bu kesimi için ayrıca şu uyarıyı da yapar: *“...Henüz görmemiş olanlar için hakikaten görmek külfetini ihtiyara seza (seçmeye lâayık) bir hâl... (Ahmet Mithat, 2016, s.110)”*

19. yüzyıl Osmanlı toplumunda yaşanan değişimler ve getirilen yenilikler sonuçlarını pek çok alanda farklı şekillerde hissettirmiştir. Vaktiyle İstanbul’da esnafın sattığı erzak, meyve, sebze vs. her nevi eşyaya hükümet tarafından konulan fiyatın (narh) esnafa sağlamış olduğu yarar zamanla ve birçok tecrübeler sonucunda zarara dönüşmüştür. Eski zamanlarda İstanbul halkının zaruri ihtiyaçlarını ucuza tedarik etmesi narh usulü ile mümkün iken 19. Yüzyıla gelindiğinde bu durumun gerçekleşmesi narhın kaldırılması sayesinde olmuştur. Narh usulü kaldırıldıktan sonra serbest ticaret kapsamında her taraftan İstanbul’a eşya gelmiş, bolluk ve ucuzluk hasıl olmuştur (Ali Rıza Bey, 2001, s. 267-268).

onuç olarak; Tanzimat sonrası değişen toplumsal koşullar, uygulanan yeni iktisadi politikalar çarşı pazarın da alışkanlıklarını değiştirmiştir. Bu hususta en dikkat çekici yenilik şüphesiz yılların uygulaması olan “eşyanın belirlenen sabit fiyattan satılması” kuralıydı. Asrına göre yararlı olan bu uygulamanın 19. yüzyılda yarardan çok zarar getirdiği görülmüştür. Şüphesiz İstanbul’un çeşitli milletlerden gelen mallarla dolması yerli üretimi de etkilemiş, halkı değişik alternatifleri tüketmeye sevk etmiştir. Değişen şartlara ayak uyduramayan üretim koşulları neticesinde yetiştirilen ürünlerin kalitesinin ve çeşitliliğinin düşmesi de kaçınılmaz olmuştur.

3.Sonuç

Bir edebi tür olarak roman, malzemesi insan olması hasebiyle insana ve dolayısıyla insanın içinde yaşadığı topluma dair olay ve olguların da anlatıldığı bir mecradır. Romancı da toplumsal hayattan etkilenen ve kendisi de topluma etki eden biri olarak etkileşim faaliyetinin ürünlerini romanına konu eder. Bu bağlamda Tanzimat devrinin toplumsal mevzularının bu yenileşme sürecinin içine doğmuş Tanzimat romanında ele alınması da kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca Tanzimat romanının İstanbul yazını olarak bize o yılların İstanbul’undan manzaralar sunması ve toplumsal yapıya dair önemli detayları barındırması bakımından önemi büyüktür. Ahmet Mithat Efendi’nin tabii roman olarak kaleme aldığı *Müşahedat* romanı da 19. Yüzyıl Osmanlı Başkentinden çeşitli manzaralar aktarmaktadır. Bilhassa çalışma hayatının bazı iş kollarına yer verilen bu eserde, yaşanan toplumsal değişim sürecinin izlerini de sürmek mümkündür. Hem ticaret yapan hem de sebze meyve satan kesimin çalışma koşulları, geçmiş dönemlerin mevcut koşullarına da kısmen değinilerek ele alınmıştır. 19.yüzyıl çeşitli alanlarda yenileşmenin yaşandığı bir devir olduğundan bunun etkileri çalışmada ele alınan iş kollarında da görülmektedir. Bilhassa serbest ticaret antlaşması ile yabancı ülkelerin mallarının İstanbul’a gelmesi yerli üreticiyi ve dolayısıyla da tüketiciyi farklı alternatiflere yöneltmiştir. Ayrıca genç neslin değişen tutum ve alışkanlıkları meslek seçimlerini de etkilemiş, bilhassa devlet memuriyetine yönelme eğilimi nedeni ile ticaretle ilgilenenlerin sayısında düşüşler gözlenmiştir. Benzer ekonomik yenilikler ve sorunlar sebze alım satımı yapanların şartlarının zorlaşmasına da neden olmuştur. Kısacası *Müşahedat* romanında Tanzimat sonrası İstanbul’unun hem gelenekten gelen uygulamaları hem de değişen sosyo-ekonomik koşulları birarada okuyucuya aktarılmıştır.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Müşahedat*, (5.Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey. (2001). *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* (Ali Şükrü Çoruk, haz.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çakır,C. ve Akkuş, Y. (2015). Osmanlı İstanbul’unda Ticaret, *Büyük İstanbul Tarihi*, 6, 154-199. Erişim adresi: <https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/osmanli-istanbulunda-ticaret-196.pdf>
- Ertuğ, N. (2015). Klasik Dönem Osmanlı İstanbul’unda Deniz Ulaşımı, *Büyük İstanbul Tarihi*, 6, 414-435. Erişim adresi: <https://istanbultarihi.ist/220-klasik-donem-osmanli-istanbulunda-deniz-ulasimi>
- Genç, M. (2016). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, (13.Basım), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kırpık, G. (2013). Osmanlı’da Hamallık Mesleği ve İlgili Arşiv Belgeleri, *Emek ve Toplum*, 2 (2), 3, 220-233. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hakisderg/issue/7579/99495>
- Kütükçü, T. (2018). *Hayatın Dinamiklerinden Yazınsal Metne Tanzimat Romanı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Moran, B. (2018). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, (30.baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okay, M.O. (2017). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, (5.Baskı), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ubucini, F.H.A. (1977). *1855’te Türkiye II* (A. Düz, Çev.). İstanbul: Tercuman 1001 Temel Eser

Research Article

Tanzimat Romanından Topluma Bakmak: 19.Yüzyıl Osmanlı İstanbul’undaki Çalışma Hayatından Bazı Kesitler

Looking at The Community from The Tanzimat Novel: Some Sections from Working Life in 19th Century Ottoman Istanbul

Zeynep SANCAKTUTAN

Arş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi/Sosyoloji Bölümü

zeynep.sancaktutan@hbv.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4405-5647>

Extensive Summary

The Tanzimat novel, which was born in the 19th century innovation period, is full of important data in terms of its feature that keeps the record of the period. The Tanzimat writer also conveyed the social events he witnessed and the values he defended to the public with the texts he wrote. One of the purposes of writing the first novels is to inform the public about the Westernization process, to introduce Western values to the public and to express an opinion on how change should be. In other words, we can say that the first novels written aimed at educating the public about new values, and in this context, the Tanzimat writer also attributed an educational mission to himself. Ahmet Mithat Efendi was one of the writers who carried the educational mission on him the most. Ahmet Mithat Efendi, one of the most productive of the Tanzimat intellectuals, included different scenes from 19th century Istanbul in his novel *Müşahadat*, which he wrote based on his daily observations. Ahmet Mithat Efendi, who is also included in the novel with his own identity, obtained important information from the merchant Seyyid Mehmet Numan Efendi, whom he met in real life, about his work and therefore the state of trade at that time. The author also had the opportunity to observe his employees and their work in the vegetable trading business from a pier visit.

The author's conversations with the merchant Seyyid Mehmet Numan Efendi contain remarkable details about both the characteristics of the work of Efendi, the perceptions of the commercial life of the period and the current situation. Numan Efendi's business office is in the Istanbul region, where business centers are concentrated in the 19th century Ottoman Capital. Numan Efendi, who has many employees at his disposal (writers, apprentices, servants, etc.), again wholesales the products he bought by sea from Egypt to Marseille, London, France, the Mediterranean, the Balkans and many different regions. The fact that Istanbul is located at the intersection of international trade routes, has a high population density and is a consumer capital explains the breadth of Numan Efendi's commercial activities. Ahmet Mithat Efendi approaches Numan Efendi with great respect because of the work he has done in this regard. According to him, men dealing with trade should be seen as "great men" and they are. However, the existence of a contemptuous perception towards merchants and commerce among the Ottomans of the period is also a fact. While Ahmet Mithat conveys that this perception is empty and meaningless, he sadly mentions that the commercial life of the period was also regressed in the eyes of the Ottomans and even aimed to disappear. According to the author, the work of the merchant requires ingenuity and this makes the merchant a great man.

Numan Efendi also talks about a situation that he sees as a problem in his business life. First of all, Numan Efendi, who deals with the qualifications of the civil service and how it should be seen, mentions

the practice in his hometown Egypt as an example. He states that those who were employed there were also merchants and their families earned their living from trade. However, it is worrying for Numan Efendi that the civil service is seen as a source of livelihood in Istanbul, especially in polite circles, and the demand for this field and therefore the lack of interest in trade. Because the increase and progress of the national income of the state is possible only when wealthy and powerful people engage in trade and industry. According to Numan Efendi, it is regrettable that the understanding and ways of wealth accumulation in Europe were not formed among the Ottomans in Istanbul. It is seen as a loss for the Ottoman Empire that there are plenty of profitable jobs in Istanbul, but that these jobs are done by many other nations. The example Mehmet Numan Efendi gave through the working lives of polite people is only one of the reasons for the decline of the Ottoman Empire in the field of trade. The socio-economic changes implemented with the Tanzimat led to negative changes in the field of trade. Trade agreements signed with European states in 1840 and liberal policies put into practice left tradesmen organizations in a difficult situation against imported products. The new consumption habits that emerged in the Ottomans, who were interested in the Western lifestyle, led to the demand for new goods. Factors such as the difficulties of traditional production styles in producing new products and the entry of foreigners into retail trade in the Ottoman capital also led to a decline in trade. The Ottoman Empire sought a solution to the decline in industry with the "The Industry Development Commission", and took important steps in this direction, but the commission could not show continuity.

Another subject that Ahmet Mithat Efendi deals with in his work based on his observations from daily life is the business of buying and selling vegetables. During a visit to the Hünkâr pier, the author observed the boatmen carrying cargo and the gardeners bringing loads of vegetables. The boatman tradesmen had a privileged position in the Ottoman Empire because sea transportation was popular in every era. This artisan organization had a hierarchical structure within itself and constituted the most crowded artisan group. Ahmet Mithat reports that the boatmen carrying vegetables sleep during the day and work from night to morning. The boatmen begin by counting the baskets of vegetables brought by the gardeners. Boatmen, who charge transportation fees according to the number of pans, carefully place the pans on the boats. It is also reported that the loading work was done with great care to prevent the boat from tipping over. Boatmen, who do their work on the sea at night with great dexterity and arm strength, successfully deliver the cargo to the opposite shore.

When the boatmen are at rest, the gardeners come to the pier with horses loaded with vegetables. The author does not neglect to inform the reader about the physical characteristics of gardeners. The gardeners who gather on the pier relax here and also talk about the problems in their working life. Fertilizer prices, difficulty in paying rent, health problems of animals, shortage of employees, etc. Such problems are common problems of gardeners. Apart from the boatmen and gardeners, other employees are also included in this business ring: porters, bakers, vegetable sellers, weighbridges, loan sharks...

One of the professions registered to the guild organization in the Ottoman Empire was porter. The porters, who were chosen from strong people according to their body structures, were generally composed of Muslims and Turks from Anatolia and other provinces. The porters carrying vegetables and fruits in the markets were called Kufeci porters. In addition to porters, important jobs were falling on the sale of vegetables and fruits to weighbridges. Weighbridges were responsible for weighing fruits and vegetables with the scales on their shoulders in the market place. Among all these workers, there were also loan sharks, who sought to buy products at low prices. Ahmet Mithat Efendi describes his observations on the sale of vegetables starting from the pier and continuing in the market place as "a complete fair". And he advises those who have not seen this part of this working life to see it.

In this study, some sections from the business life -trade and vegetable trading-in 19th century Ottoman Istanbul, which is one of the main themes of the author's novel *Müşahedat*, are included. The excerpts from the novel were brought together with the information obtained from the Ottoman historical literature on these business lines, and the relevant sections of the working life were shed light on. In addition, the changes in the business lines under the changing socio-economic conditions of the 19th century were also included in the study. The trade perception and activities of the Ottoman Empire in the past centuries are also mentioned from time to time. As a result, it has been observed that there has been a decline compared to previous centuries in the business lines discussed, both due to the changing socio-economic conditions of the 19th century and the young Ottoman generation's desire to work in

other business lines. In terms of socio-economic conditions, commercial agreements, liberal policies, regression of tradesmen's organizations, interest in Western lifestyles and changes in consumption habits, polite circles' desire to work in civil service, etc. stands out. Ahmet Mithat's sensitivity to trade and traders is a remarkable part of the work. Employees and working conditions in vegetable markets were another line of business examined.